

Kiss Tímea: *Retorika, fordítás, módszertan. Alakzatok Ady Endre költészetében*. Eger, 4 Pont Nyomda Kft., 2015. 353 p. ISBN 978-963-12-3912-6

Cs. Jónás Erzsébet

Kiss Tímea a Selye János Egyetemen 2014-ben szerzett PhD.-fokozatot. Kutatási témái többek között a retorikai alakzatok, olvasáskutatás, oktatásmódszertan. Jelen munkája, amely disszertációja átdolgozott, kiegészített változata, 2015-ben jelent meg Egerben. Benne Ady költészete kerül vizsgálat alá az alakzatok jelentésképző és struktúraszervező funkciója szempontrendszerének keretében.

A kötet három fő területet ölel fel. Az első a stilisztikából jó ismert alakzatokkal foglalkozik. A funkcionális stilisztika elemzési módszerét alkalmazva világít rá a szerző az ismétléses alakzatok és ezekhez kapcsolódó alakzatársulások működésére. Ady költészetéből számos jelentős vers tükrében mélyedhetünk el a stíluseszközök e csoportjának szövegsszervező és jelentésképző szerepében. Különösen fontos az alakzatvizsgálat Ady költészetének idegen nyelvű tolmácsolásainak tükrében. Kiss Tímea ezért könyve második részében angol, olasz és szlovák műfordításokat elemez összehasonlító alakzatvizsgálati módszerekkel. A célnyelvi szövegvariánsok bizonyítottan igazolják, hogy a nyelvi kódokon alapuló szövegértés mellett az alakzatokhoz kapcsolódó jelentés-összetevőkön nyugvó szövegértelmezés adja a biztos fogódzót a fordító számára ahhoz, hogy Ady költészetének hiteles tolmácsolója lehessen. A kötet harmadik nagy egysége a szerző pedagógusi jártasságát mutatja be, amikor oktatásmódszertani kérdésekkel, a szlovákiai magyar irodalmi tantervekkel foglalkozik, s verselemzési mintákkal siet a gyakorló pedagógusok segítségére a költészet hatékonyabb tanulói befogadása érdekében.

Az elméleti bevezető (11–32) alapvetően fontos tájékozódást nyújt az elemzések további megértéséhez. A retorikai alakzatok történeti áttekintésével, stilisztikai funkcióival ismerkedhetünk meg. Az alakzatelméletek áttekintését követően Ady Endre köteteit vizsgálva mutatja be a szerző az alakzatok működését. Sorra veszi az Ady-életmű jelentős állomásainak számító köteteket, s azokból néhány kiemelt vers bemutatásával funkciójában, jelentésképzésének folyamatában tárja az olvasó elé az alakzatok szerepét. Helyesen állapítja meg, hogy a versszövegekben vizsgált alakzatoknak több funkciójuk van. Ilyen a szövegben uralkodó gondolat megerősítése, továbbfűzése, pontosítása, a remény, dac, türelmetlenség, szorongás kifejezése, a változás érzékeltetése, az összeegyeztethetlenség hordozása, valamint a lírai én jelenlétének nyomatékosítása (59). Az elemzett alakzatok nemcsak a versekben jelennek meg rendező elvként, hanem a ciklusokban is. Az *Új versek* című kötetből (33–59) a *Góg és Magóg fia vagyok én, az Új Vizeken járok s A magyar Ugaron* kerül vizsgálat alá. Az Adyra jellemző adjekciós

alakzatokra, azokon belül az ismétléses alakzatokra összpontosít a szerző. Bemutatja a paralelizmus, az anafora, a gradáció, az epifora, az antitézis, a reddíció, a szinekdoché, a gemináció, az epizeuxis, a szimploké, a reduplikáció alakzatainak szövegszervező és jelentésképző funkcióját. A *Vér és arany* című kötetből (60–78) a címadó vers mellett a *Holnap elébe*, s *Az Értől az Océánig* című versek állnak az elemzés középpontjában. A *halottak élén* című kötet (79–97) alakzatközpontú értékelése mellett a szerző figyelme két vers tüzetesebb vizsgálatára irányul. Ezek a *Tovább a hajóval* és az *Akkor sincsen vége*. Érdekes és tanulságos fejezet Ady Karinthy-féle paródiájának bemutatása az *Így írtok ti* című kötetből (98–111). Érződik a szándék, hogy a szerző itt is már a műfordítóknak legnagyobb gondot okozó formai jellegzetességekre akarja irányítani a figyelmet. A karikatúra nem egy bizonyos művel, hanem egy bizonyos szerző modorával, modorosságával foglalkozik, egy-egy jól ismert szerzői stílus, műfaj vagy mű humoros utánzását jelenti. Míg azonban Ady esetében az eredeti versekben a képek a költői logika mentén kapcsolódnak, mély tartalmakat hordoznak, tehát funkciójuk van, az imitáció felfüggeszti a képiség logikáját, egységességét, és mintegy ötletszerűen, egymáshoz illesztett képhalmazként hozza létre a verseket. Ez is egyfajta interpretáció a paródia görbe tükrén keresztül.

Az irodalomból ismert közvetítő interpretációk, a versfordítások elemzése a kötet harmadik nagy egységében, a hatodik fejezetben olvashatók (112–218). Itt a szerző jó érzékkel tér vissza az alakzatvizsgálat funkcionális fordításstilisztikai elemzéséhez, amikor az angol, olasz, szlovák nyelven megjelent műfordításokat veszi sorra. A *Góg és Magóg fia vagyok én*, a *Héja-nász az avaron*, a *magyar Ugaron*, a *Párisban járt az Ősz*, az *Őrizem a szemed*, *Az eltévedt lovas* és az *Intés az őrzőkhöz* című versek fordításstilisztikai elemzése alfejezetekként jelennek meg. E fordítások arról tanúskodnak, hogy bennük nem az alakzatalkotás technikája, hanem a világlátás hasonlósága vagy különbözősége a lényeg, s az alakzatok adaptációja ennek szolgálatában áll. Tehát inkább az érdekelheti az elemzőt, hogy a fordítások saját képiségükkel milyen világot teremtenek a befogadó számára. A fordítástudománnyal foglalkozókat ez a fejezet számos tanulság levonására ösztönzi. Ezekből néhányat a recensens ajánlásait követve is érdemes felemlíteni.

Walter Benjamin világhírű német nyelvész szerint a nagy műalkotások története számon tartja, hogy a nagy művek, így Ady alkotásai is „hogyan származnak forrásaikból, hogyan formálódnak a művész korában, hogyan élnek tovább, elvben örökké, a későbbi nemzedékek közegeiben. Ez utóbbit, ahogy napvilágra kerül, dicsőségnek nevezik. A közvetítésnél többet jelentő fordítások akkor jönnek létre, ha egy mű az utóélete során eléri dicső hírnevének korát. A fordítások tehát korántsem *szolgálják* a műveket [...] épp ellenkezőleg, saját létezésüket köszönhetik a műveknek. Bennük éri meg az eredeti mű élete mindig megújuló, legújabb és legátfogóbb kibontakozását” (Benjamin 2007, 185).

A szövegértelmezés a műfordítások szövegalkotó folyamatát megelőző fázis, amely meghatározza a nyelvi elemek, szerkezetek szinonimák kiválasztását. A dinamikus jelentésképzés folyamatában a fordító közvetítőként és társszerző-megnyilatkozóként az idegen nyelvi szövegből kiindulva a jelentésképzés különböző stratégiáit követi. Ebben a jelentésképzésben Ady költészetének alakzatai is jelentős szerepet kapnak. A kommunikációban érvényes megnyilatkozó és befogadói pozíció a fordítás esetében megfordul. A megnyilatkozó nyilvánvalóan az eredeti mű szerzője, s a fordító először befogadói nézőpontból kiindulva választ stratégiát. Majd maga is megnyilatkozóvá, társszerzővé válik a végső olvasóközönséghez képest, s így határozza meg a saját, fordításban realizálódó magatartását. A nyelv objektív, kódszerű oldalán kívül – amit az idegen nyelvi szöveg átültetésénél elengedhetetlennek tartunk – van a folyamatnak szubjektív oldala is. Ez közösségileg a fordító és befogadó részéről nagyfokú konvencionáltságot, vagyis hagyományokra épülő együttgondolkodást, egyénileg a fordító oldaláról saját nézőponton alapuló, nagyfokú begyakorlottságot követő stabil látásmódot jelent. „A nyelvi szimbólumok a világ dolgait és az azok közötti viszonyokat nem egyszerűen tükrözik, azaz nem a maguk objektív totalitásában jelenítik meg, hanem a kommunikációs igények függvényében valamilyen kiindulópontból fogalmilag megkonstruálják őket” (vö. Tátrai 2011, 102–125; Tolcsvai Nagy 2013, 129–170).

A konstruálás a fordításban nem csak a nyelvi kód- és szerkezetváltás szabályszerűségét jelenti. Benne van a fordítónak a temporálisan kötött célnyelvi kulturális emlékezetéből, a saját korának háttérismereteiből, az olvasó feltételezett befogadási horizontjáról és elvárásairól, az olvasóval megszerzett közös tudásából, világlátásából fakadó jelentésképzése. Ez kognitív megközelítésben a jelentésalkotás kulturálisan vezérelt evolúciós modellje, amelynek alapján a szöveg kialakul. Minden fordításnál és újrafordításnál végbemegy a jelentéses szövegelemek szaliens, azaz előtérbe helyező válogatása, bizonyos elemek szelektív kiemelése, mások elhallgatása, gyakran elhagyása (vö. Pethő 2011, 13–30). A fordító nem egyszer szűkíti vagy bővíti az eredeti szöveget. Az explikáció–implikáció kérdéskörét a fordítástudomány a fordítási technikák között a traduktológia és traduktográfia szempontjából is részletesen tárgyalja két nyelvi rendszer összevetésében (vö. Klaudy 2007, 155–168; Albert 2014, 31–46).

A pragmatikai tudatosság szerint a fordítónak az a szándéka, hogy a hipotetikus befogadói horizontot figyelembe véve a saját és az olvasó kommunikációs igényeit kielégítse. A műfordításban alapvetően a fordító szubjektív modalitása szabályozza tehát a jelentésképzés és a szövegalkotás mikéntjét. Ez az aspektusbeli modalitás a magyarázata, s egyben indoka a koronként és stílusonként változó újabb fordítások megjelenésének. Minden kor és minden fordító mást „olvas ki” a szövegből. A fordítás ilyen megközelítésből hasonlít a filozófiához is olyan értelemben, hogy ugyanúgy megkérdőjelezi a leképezés egyszerű sémáját a valós helyzet másolataként, reprodukciója-

ként, mint a filozófiai gondolkodás. Az eredeti és a műfordítás viszonyáról szólva visszamehetünk akár Kant elméletéig, amely a világleképezési modell tükrözési elméletének lehetetlenségét bizonyítja (vö. de Man 2007, 252).

Az Ady-versek célnyelvi szövegrepresentációinak elemzésében elsődlegesen a világ nyelvi képét vizsgáljuk. Az eredeti szöveget, valamint az eltelt idő miatt temporális dimenzióban az eredeti szöveggel diszkurzív viszonyban levő fordítói-befogadói szintet vesszük számba, s végül a fordító által feltételezett olvasói horizonttal vetjük össze. Azt vesszük górcső alá, hogy bizonyos stílusselemek előtérbe helyezése vagy háttérben hagyása vajon a szubjektív szövegértelmezés, a korstílus vagy az olvasói elvárás következménye-e. De a fordítás nem csupán közvetíti az eredeti művet – ami önmagában is megkérdőjelezhetetlen érték –, hanem létével egy elméleti, egyetemes igazságot is bizonyít: A fordításban elválaszthatatlan az eredeti műnek s a mindenkor befogadó szubjektív világlátásának célnyelvi szociokulturális beágyazottsága azoktól a – kognitív nyelvészet terminológiájával élve – nyelvi, stilisztikai sémáktól, kerektől, forgatókönyvektől, amelyek a világ nyelvi képében a saját kultúránk keretei között mindannyiunk tudatában ott élnek (Maszlova 2007, 52–73).

E kognitív nyelvészeti és fordításelméleti kitérő után Kiss Tímea könyvének nem kevésbé értékes harmadik egységét ajánljuk az olvasó figyelmébe (219–278). Ebben nagy segítséget kapnak a gyakorló magyartanárok a szlovákiai iskolák tananyagainak eredményesebb feldolgozásához, különös tekintettel Ady Endre jelentős verseire. A használatban lévő tankönyvek (Mohácsy Károly, valamint Kulcsár Sz. Zsuzsanna és Kulcsár Mónika munkái) bemutatását követően szól a szerző a szlovákiai tantervekről, majd a szakmódszertanra áttérve verselemzési mintákat, feladat- és kérdéssorokat kínál. Felmérések eredményeit ismerteti, amelyek mind nagy haszonnal forgathatók a határon túli magyartanítás eredményesebbé tételére.

A kötet befejező fejezete (279–307) rövidebb magyar és hosszabb szlovák nyelvű összefoglalóval ajánlja az olvasó figyelmébe ezt a sokoldalú kötetet. A gazdag szakirodalmi jegyzék, valamint a név- és tárgymutató (308–330) után a mellékletekben megtaláljuk az elemzett Ady-versek, s az angol, olasz, szlovák műfordítások jól hasznosítható teljes szövegét (331–353).

Kiss Tímea tanulmánykötete értékes, perspektivikus munka, további lehetőségeket kínál mind az alakzatvizsgálatban, mind a műfordítás-elemzésben, s előremutató az oktatásmódszertanban a tankönyvelemzés, tankönyvírás területein.

A könyv jelentős fejezeteit felölelő fordításkritikáról elmondható, hogy a műfordítás-elemzések a fordításstiliztikában nagy hozadékú, a gyakorlati hasznosítást is segítő tudományos igényességűek. Az irodalomkövetítés, a fordításokban tükröződő világmegismerés minden újrafordítás mozgatója. Ennek feltárása, az invariáns eredeti szöveggel történő összevetése minden kor folyamatos feladata. A megismeréstudomány, a kognitív nyelvészet a jelentésképzés, a stílustulajdonítás, a nyelvhasználat pragmatikai aspektusából az esztétikai jelekként működő szépirodalmi szövegekre a funkcionális stilisztikán keresztül

fókuszál. A nyelvben megélt világ átadása a nyelvi kommunikáció érték közvetítő, fontos feladata mind a műfordításban, mind az iskolai nyelv- és kultúraoktatásban. Ennek a feladatnak nyomon követését vállalja magára Kiss Tímea jelen munkájában.

Az alakzatvizsgálat Ady költészetében önmagában is fontos, lényegkiemelő elemzés, amely teljesebbé, sokoldalúbbá teszi Ady költészetéről összegyűjtött eddigi tudásunkat. Ennek az oktatásba, a műelemzésbe való beépítése a funkcionális stilsztika segítségével rendkívül fontos feladat. A szerző által a tanulók körében végzett felmérések, az elvégzett tankönyvelemzések megvilágítják a szlovákiai magyar irodalomoktatás állapotát, az ajánlott módosítások pedig konkrét segítséget nyújtanak a gyakorló tanároknak. Kiss Tímea elkötelezett magyartanárként segíti munkájával a határon túli magyartanítás eredményesebbé tételét.

Kiss Tímea jelen tanulmánykötete az irodalomtudomány, a nyelvészet, a fordítástudomány és az oktatásmódszertan számára is értékes hozadékot felmutató alkotás, amely az irodalmi és nyelvészeti stilsztikába és a kognitív keretű fordításstilsztikába sorolhatóan segíti a kutatás és fordítás iránt érdeklődők munkáját, de a pedagógusoknak az osztálytermekben is kamatoztathatóan az oktatásmódszertan terén is hasznos tanulságokkal szolgál.

Irodalom

- Albert Sándor (2014): *Fordítás – nyelv – filozófia*. Budapest: Áron Kiadó.
- Benjamin, Walter (2007): A műfordító feladata.
In *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások*.
Szerk. Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdú Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 183–195. p.
- Klaudy Kinga (2007): *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*.
Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- De Man, Paul (2007): Walter Benjamin A *műfordító feladata* című írásáról.
In *Kettős megvilágításban. Fordításelméleti írások*.
Szerk. Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdú Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 240–267. p.
- Maszlova, V.A. (2007): Введение в когнитивную лингвистику. Москва: Изд. «Флинта», Изд. «Наука».
- Pethő József (2011): *Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.